

رمز‌گشایی کارت اعتباری از نگاه شرع

محمد طاهری - «سید عباس موسویان» دکترای فقه اقتصادی دارد و در حال حاضر به عنوان مدیر گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی فعالیت می‌کند. او اهل تبریز است و تحصیلات حوزوی‌اش را در حوزه علمیه قم به پایان رسانده و در عین حال در دانشگاه شهید بهشتی تهران، مدرک کارشناسی و در دانشگاه مفید، مدرک کارشناسی ارشد گرفته است. «موسویان» همچنین در حوزه علمیه قم فقه اقتصادی خوانده است. او ۴۶ سال دارد و ساکن قم است. از این محقق حوزه و اقتصاد، آثاری در مورد بانکداری اسلامی و ابزارهای مدرن مالی خوانده‌ایم. در عین حال او در حال نگارش کتابی است در زمینه بازار سرمایه اسلامی که به بررسی ابزارهای معاملاتی از دیدگاه فقهی می‌پردازد. «سید عباس موسویان» در مجله اقتصاد اسلامی هم مقاله‌های زیادی منتشر کرده است. گفت‌وگوی پیش رو در زمینه کارت‌های اعتباری و ماهیت شرعی آن است. آقای موسویان اگرچه توضیحات این گفت‌وگو را کامل می‌داند، اما در پایان از ما می‌خواهد حتماً به این نکته اشاره کنیم که در مجله اقتصاد اسلامی و شبکه «شارح» مقاله بسیار مفصلی در همین زمینه قابل دسترسی است. بعضی‌ها تولد کارت‌های اعتباری را به کشور انگلیس نسبت می‌دهند. بعضی‌ها می‌گویند کارت اعتباری زائیده تفکر آمریکایی‌ها است و بعضی‌ها می‌گویند نخستین کارت‌های اعتباری را فرانسوی‌ها ابداع کرده‌اند. شما چطور فکر می‌کنید؟

در مورد تاریخچه کارت‌های اعتباری، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. بعضی‌ها تولد نخستین کارت‌های اعتباری را به انگلیسی‌ها نسبت می‌دهند و به قول شما بعضی‌ها به آمریکایی‌ها. در مورد فرانسوی‌ها من چیزی شنیده‌ام، اما در مورد دو روایت دیگر، مطالعه داشته‌ام که توضیح می‌دهم. من در مقاله مفصلی که در مورد کارت‌های اعتباری نوشته‌ام، به این موضوع اشاره کرده‌ام. این مقاله در «مجله اقتصاد اسلامی» منتشر شده است. در جریان تحقیق گسترده‌ای که برای نگارش این مقاله داشتم، به این نکته برخوردیم که بعضی‌ها نقطه آغازین را همان «بن»‌های اعتباری می‌دانند که شرکت «نساجی انگلستان» بین کارکنان خود توزیع کرد. آن روزها کارکنان شرکت نساجی انگلستان، با استفاده از «بن» از مراکز تجاری طرف قرارداد خرید می‌کردند. شرکت، بهای کالاهای خریداری شده را می‌پرداخت، بعد به صورت قسطی از حقوق کارکنان کم می‌کرد.

این یک روایت از تاریخچه کارت‌های اعتباری است. اما بعضی دیگر از تاریخ‌نگاران اقتصادی، ابداع کارت‌های اعتباری را به فردی به نام «جان سیبگینز» کارشناس اعتباری مصرفی بانک نیویورک نسبت می‌دهند. طرح

اولیه او که تحت عنوان «CHARGE IT» در سال ۱۹۴۶ مطرح شد، برای خریدهای کوچک از فروشگاه‌های محلی مورد استفاده قرار گرفت. از این طرح خیلی استقبال شد. همین طرح باعث شد تا سایر بانک‌های آمریکایی هم طرح‌های مشابهی را مورد بررسی اولیه قرار دهند.

تا اینکه در سال ۱۹۶۰ بانک «آو آمریکا» طرح خود را تحت عنوان «بانک آمریکارد» «BANK AMERICARD» به بازار عرضه کرد. در این طرح از کارت‌های پلاستیکی خاصی برای خرید کالا و خدمات و دریافت وجوه نقد از بانک استفاده شد.

از آن روزها کارت بانکی تقریباً مفهوم امروزی خود را یافت. فعالیت این کارت که بعدها به نام ویزا (VISA) شهرت یافت، به سرعت گسترش یافت تا آن جا که در سال ۱۹۷۰ بیش از ۳۰ میلیون نفر در ایالات متحده آمریکا دارای «بانک آمریکارد» بودند و با گذشت ده سال، حجم درآمد ناخالص ناشی از معاملات آن، از مرز ۳ میلیارد دلار به ۳۱ میلیارد دلار (ده برابر) افزایش یافت. بعد از آن بیشتر موسسه‌ها و بانک‌ها با هدف فروش و رقابت بیشتر در بازار، به صدور انواع کارت اعتباری اقدام کردند.

در آسیا از چه زمانی با این پدیده مواجه شدیم؟

ظاهراً قرار است، بحث ما در مورد ورود کارت‌های اعتباری به حوزه کشورهای اسلامی باشد. مطالعاتی که من در این زمینه داشته‌ام نشان می‌دهد این کارت‌ها در کشورهای اسلامی و عربی هم رو به گسترش است. ظاهراً کارت‌های اعتباری هم‌زمان با تحولی که در زمینه بانکداری اسلامی از ۳۰ سال پیش به وقوع پیوست، وارد کشورهای اسلامی شده است. این تحول البته رابطه مستقیمی با ایجاد مناطق آزاد تجاری مثل دبی دارد، به گونه ای که سابقه این کارت‌ها در کشور امارات بیشتر از سایر کشورها بوده است.

اما دوره فراگیری آن چندسالی است که در خاورمیانه آغاز شده است. طبق یک گزارش مالی، «ویزا کارت» که بخش عمده نظام پرداخت‌های خاورمیانه را در اختیار دارد تا پایان ماه دسامبر ۲۰۰۰ چیزی در حدود ۳۰ میلیون کارت اعتباری در کشورهای عربی صادر کرده است. مجموع پرداخت‌هایی که از طریق کارت‌های اعتباری در خاورمیانه صورت گرفته است بیش از ۵۰ میلیارد دلار بوده است که نشان‌دهنده رشد سالانه‌ای

معادل ۵۸ درصد است. این رشد هنوز هم ادامه دارد. این روزها در کشورهای عربی، کارت اعتباری بسیار اهمیت پیدا کرده است.

با وجود شبهه شرعی که در مورد کارت اعتباری وجود دارد؟

هنوز خیلی از کشورهای مسلمان با توجه به آموزه‌های اسلام، کارت‌های اعتباری و بانکی را نپذیرفته‌اند. با این حال میزان استقبال از کارت اعتباری خوب بوده است.

تلاشی در این زمینه صورت نگرفته است تا مسائل شرعی کارت‌های اعتباری حل شود؟

چرا. بانک‌هایی مثل «بانک الجزیره» یا «بانک اسلامی دبی» و یا بانک‌های زیادی در بحرین کوشیده‌اند، این مشکل را برطرف کنند. به عنوان مثال بانکی هم چون «بانک الجزیره» کارت‌های اعتباری مطابق با آموزه‌های اسلام به نام «فیزالجزیره» صادر می‌کند که با استقبال هم مواجه شده است.

در ایران چطور؟

در ایران با وجود مشکل‌های سیستماتیک مثل مسائل مخابراتی و مسائل فرهنگی، گونه‌های مختلفی از کارت‌های بانکی و اعتباری به وجود آمده و رو به گسترش است. به طور مثال تا پایان سال گذشته ۶۱۱۷ دستگاه خودپرداز در بانک‌های کشور نصب شده است یا به طور مثال بیش از ۱۰۰ هزار مورد پایانه فروش در فروشگاه‌های بزرگ و کوچک کشور نصب شده است که نشان می‌دهد وضعیت ایران روبه بهبود است.

عدد کارت‌های صادر شده در ایران چطور؟

بیش از ۱۷ میلیون کارت در ایران صادر شده است. اگر به آمارهای سال ۱۳۸۲ که در آن چیزی حدود یک میلیون کارت صادر شده بود نگاه کنید، متوجه می‌شوید که نظام بانکی ایران تا چه اندازه در ایجاد فرهنگ استفاده از کارت‌های بانکی موفق بوده است.

این آمار مربوط به کارت‌های بانکی است. در مورد کارت‌های اعتباری چطور؟

با توجه به انواع گوناگون کارت‌های اعتباری که از نظر ماهیت حقوقی و کارکرد اقتصادی مختلف هستند، نمی‌توان تعریف مشخص و جامعی ارائه کرد. به همین دلیل، بعضی از فعالان بانکی، به جای کارت اعتباری از تعبیری چون «کارت‌های بانکی» یا «کارت‌های الکترونیکی» استفاده می‌کنند. در عین حال، در یک تعریف ساده، می‌توان گفت: کارت اعتباری، کارتی است که یک بانک یا نهاد پولی یا اعتباری صادر می‌کند و به دارنده آن امکان می‌دهد، کالا یا خدمتی را بدون پرداخت وجه نقد و صرفاً با ارائه این کارت خریداری کند. تعریف دیگری وجود دارد که کارت اعتباری را سندی می‌داند که بانک یا موسسه مالی صادر می‌کند و دارنده کارت به وسیله آن می‌تواند از کسی که معامله با آن را قبول دارد، کالا، خدمات یا پول نقد دریافت کند. صادرکننده کارت، بهای کالاها و خدمات خریداری شده و معادل پول نقد دریافت شده را می‌پردازد و بعد طی مدت زمان مشخص از دارنده کارت می‌گیرد.

بهتر است در ابتدای بحث بیشتر در مورد کارت اعتباری بدانیم. اصولاً کارت اعتباری از چه عناصری تشکیل می‌شود؟

برای ایجاد کارت‌های اعتباری، چند عامل باید وجود داشته باشد. اول باید موسسه یا بانکی وجود داشته باشد که اقدام به انتشار کارت کند. بانک یا موسسه مالی به انتشار کارت‌های اعتباری اقدام می‌کند و طبق ضوابط خاص، در اختیار مشتریان می‌گذارد. بانک یا موسسه ناشر، علاوه بر عملیات انتشار، با مراکز تجاری و خدماتی، قرارداد می‌بندد که در صورت مراجعه دارندگان کارت، براساس ضوابط، کالا، خدمات و پول نقد در اختیار آنها قرار دهد. بعد از انتشاردهنده کارت، باید شخصی وجود داشته باشد که متقاضی دریافت کارت باشد. ما به این مشتری می‌گوییم، دارنده کارت. هر شخص حقیقی یا حقوقی واجد شرایطی که با مراجعه به بانک یا موسسه مالی، کارت اعتباری دریافت می‌کند تا به وسیله آن بتواند بدون پرداخت وجه نقد، کالاها و خدمات مورد نیاز را بخرد یا در مواقع لزوم، پول نقد دریافت کند، «دارنده کارت» است. در این رابطه طبیعی است که باید کسی یا مجموعه‌ای وجود داشته باشد که پذیرنده کارت باشد. در این جریان همه مراکز تجاری، خدماتی و مالی که

بر اساس قراردادی با صادرکننده کارت توافق می‌کنند تا در صورت مراجعه دارندگان کارت، کالا، خدمات یا پول نقد مورد نیاز او را فقط در قبال ارائه کارت، تقدیم کنند، بعد طبق قرارداد، بهای کالاها و خدمات و معادل پول نقد را از صادرکننده کارت دریافت کنند، «پذیرنده کارت» نام دارند.

مثل بازارهای اوراق بهادر یا بورس‌های کالایی، نیازی به عملیات تهاتر نیست؟

در مواردی که صادرکننده کارت می‌خواهد دایره پذیرش کارت را فراتر از منطقه و کشور گسترش دهد، نیازمند بانک و موسسات مالی است که نقش واسطه را در تسویه ایفا کنند. در این موارد، بانک یا موسسه مالی واسطه، با پذیرنده کارت قرارداد می‌بندد تا در مقابل اسناد دریافتی طبق مقررات، پس از کسر کارمزد، حساب او را بستانکار کند. بعد طبق قراردادی که با صادرکننده کارت دارد، از او بگیرد.

هنوز خیلی‌ها کارکرد کارت‌های اعتباری را در یک دلیل نتیجه خلاصه می‌کنند. برای آنها این اهمیت دارد که کارت اعتباری پول را حذف می‌کند، اما ظاهراً مزایای دیگری هم در ماهیت کارت‌های اعتباری نهفته است. شما این را قبول دارید؟

نمی‌دانم بحث اسلامی بودن کارت‌های اعتباری را چه زمانی می‌خواهید مطرح کنید. اگر بحث به آنجا کشیده شود، می‌توانم مزایای کارت‌های اعتباری را از آن زاویه هم بررسی کنم. در عین حال شما درست می‌گویید. بدون شک کارت‌های اعتباری مزایای اقتصادی قابل توجهی دارند. مهم‌ترین این مزایا، صرفه‌جویی در هزینه چاپ اسکناس است. می‌دانید که استفاده مداوم از اسکناس، به مرور زمان، کهنگی و فرسودگی آن را به دنبال دارد و از طرفی از نظر بهداشت هم اسکناس، ناقل انواع بیماری‌ها است. براساس آمارهای ارائه شده از سوی مرکز نشر اسکناس و خزانه بانک مرکزی، سالانه بیش از ۱۶۰ میلیون دلار هزینه صرف جمع‌آوری و امحای اسکناس‌های فرسوده و چاپ دوباره آن می‌شود. در حال حاضر، هزینه تمام شده چاپ هر برگ اسکناس، بیش از ۱۶۰ ریال است که در صورت محاسبه هزینه‌های جنبی مثل جمع‌آوری، حمل، تفکیک و امحا، این رقم به چند برابر افزایش می‌یابد. حجم اسکناس در گردش کشور ۶/۳ میلیارد برگ است، اما عمر مفید اسکناس در ایران پنج سال عنوان می‌شود و باید سالانه ۱۲۰۰ میلیون برگ اسکناس از بین برود. به دلیل بالا بودن هزینه این کار، سالانه فقط ۷۰۰ میلیون برگ اسکناس فرسوده توسط بانک مرکزی از گردش خارج می‌شود. استفاده از کارت‌های اعتباری و جایگزینی آنها به جای اسکناس، به طور قطع، هزینه‌های یاد شده را کاهش می‌دهد. گذشته از آن، استفاده از کارت‌های اعتباری، به حذف عملیات اضافی منجر می‌شود. با فراگیر شدن استفاده از

کارت‌های الکترونیکی، خیلی از عملیات اضافی حذف می‌شود. کوتاه شدن صف‌های طولانی پای صندوق بانک‌ها و فروشگاه‌ها، کاهش خطاهای ناشی از اشتباهات دریافت و پرداخت پول نقد، حذف مدت زمان برای ثبت اسناد مالی، از بین رفتن زمان‌های صرف شده برای تردد بین بانک‌ها و فروشگاه‌ها، فقط بخشی از مزایای استفاده از کارت‌های اعتباری است. همچنین استفاده از کارت‌های اعتباری باعث حفظ امنیت جانی و مالی افراد می‌شود و شفاف شدن فعالیت‌های اقتصادی را در پی دارد. اما افزایش گردش معاملات، یکی از مهم‌ترین آثار کارت‌های اعتباری است. سرعت و آسانی معامله با کارت‌های اعتباری، اطمینان به پرداخت منابع از طرف بانک‌ها و موسسات صادرکننده، گسترش معاملات و توسعه بازار کالاها و خدمات را در پی دارد و در مجموع باعث رشد و توسعه بخش‌های گوناگون اقتصادی می‌شود.

کارت‌های اعتباری بر عرضه پول و نرخ تورم هم تاثیرگذار هستند؟

به طور قطع. انواع کارت‌های اعتباری، از جهت‌های مختلف بر عرضه پول و نرخ تورم تاثیر می‌گذارند. کارت‌های بدهکار (Debit) تمایل شخص به نگهداری پول نقد را کاهش می‌دهد و در برابر آن، تمایل شخص به نگهداری پول در حساب‌های دیداری را افزایش می‌دهد، البته تشریح این موضوع نیاز به تفهیم فرمول‌هایی دارد که از بحث ما خارج است.

چند نوع کارت در دنیا وجود دارد؟

چهار نوع کارت عمده در بانکداری وجود دارد. اول «کارت‌های اعتباری برداشت از موجودی» که به آن Debit Card کارت می‌گویند. بعد «کارت‌های وام بدون بهره» که به آن Charge Card کارت‌هایی هم وجود دارد که به آن «کارت‌های وام با بهره» Credit Card گفته می‌شود و در نهایت، نوع چهارمی هم وجود دارد که در بانکداری آن را به «کارت‌های چند منظوره» می‌شناسند. Debit Card که گاهی از آن به عنوان «کارت‌های بدهکار» هم یاد می‌شود، برای آن دسته از مشتریانی است که نزد بانک یا موسسه مالی صادرکننده کارت، حساب دارند و قصد دارند با استفاده از کارت از موجودی خود برداشت کرده یا بهای کالاها و خدمات خریداری شده را بپردازند. فایده این نوع کارت آن است که دارنده آن به آسانی و بدون مراجعه به بانک می‌تواند از پول نقد، کالا و خدمات بهره‌مند شود. استفاده از این کارت‌ها فقط در حد موجودی مشتری در بانک است. البته همین کارت‌ها به سه گروه «کارت‌های خودپرداز»، «کارت‌های خرید نقدی» و «کارت‌های دو منظوره» تقسیم می‌شوند.

کارت‌های وام بدون بهره چگونه؟

این نوع کارت‌ها برای دستیابی سریع به قرض‌های کوتاه مدت و خریدهای نسبی کوتاه مدت طراحی شده‌اند و مثل کارت‌های برداشت از موجودی، به سه گروه تقسیم شده‌اند. کارت‌های «استقراض بدون بهره»، «کارت‌های خرید نسبی بدون بهره» و «کارت‌های دو منظوره بدون بهره» در این دسته جای می‌گیرند.

و «کردیت کارت»ها چگونه؟

این نوع کارت‌ها برای دستیابی آسان به وام و خریدهای نسبی مدت‌دار و اقساطی طراحی شده‌اند.

که مثل دیگر کارت‌ها به سه گروه تقسیم می‌شوند؟

بله. مثل کارت‌های دیگر، به سه گروه تقسیم می‌شوند. «کارت‌های استقراض با بهره»، «کارت‌های خرید نسبی با بهره» و «کارت‌های دو منظوره با بهره» در دسته «کردیت کارت»ها جای می‌گیرند و در نهایت، «کارت‌های چند منظوره» هم هستند که این کارت‌های جامع کارت‌های استقراضی با بهره و کارت‌های خرید نسبی با بهره است. دارنده این نوع کارت می‌تواند با استفاده از آن به گرفتن وام‌های با بهره از دستگاه‌های خودپرداز اقدام کند، ضمن اینکه می‌تواند به وسیله آنها از مراکز تجاری و خدماتی خرید کرده، فروشنده را برای دریافت قیمت آن به صادرکننده حواله دهد. در مورد مزایا و ویژگی‌های کارت‌ها بحث کنیم و بعد اگر موافق هستید پردازیم به مسائل شرعی کارت‌ها. من فکر می‌کنم اگر همزمان در هر دو مورد بحث کنیم بهتر باشد. هر طور فکر می‌کنید بهتر می‌شود مفاهیم را منتقل کرد.

مطالعاتی که من داشته‌ام، نشان می‌دهد «کارت‌های اعتباری برداشت از موجودی» و «کارت‌های اعتباری وام بدون بهره»، چه برای دریافت پول نقد باشند و چه برای خرید کالا و خدمت و یا حتی کاربرد چند منظوره داشته باشند، با تغییرات مختصری قابل استفاده در بانکداری و موسسات مالی بدون ربا هستند. اما «کارت‌های اعتباری وام با بهره»، چه از نوع استقراض با بهره، چه از نوع خرید با بهره، اشکال اساسی دارند و نیازمند تحول

اساسی هستند و باید رابطه حقوقی جدیدی براساس عقود اسلامی (خرید و فروش نقد و نسیه) جایگزین رابطه حقوقی وام با بهره شود، البته با سهولت می‌توان با تغییر رابطه حقوقی، از این گروه از کارت‌های اعتباری هم استفاده کرد. البته غالب کارت‌ها بر معامله‌های بانکداری کلاسیک مبتنی است که براساس سیستم بهره و ربا طراحی شده‌اند که در نتیجه در تطبیق با فرهنگ اسلامی مشکلات متعددی دارند. به طوری که تعدادی از فقهای معاصر، ربوی بودن برخی از کارت‌ها را تایید کرده و معامله با آنها را حرام و باطل می‌شمارند. در مقابل، تعدادی از فقها با استفاده از معامله‌های مجاز شرعی، درصدد یافتن راه‌هایی برای استفاده از این کارت‌ها برآمده‌اند.

گفتید کارت‌های خودپرداز گونه‌ای از کارت‌های اعتباری برداشت از موجودی هستند. بحث را از همین جا شروع کنیم؟

شکل ساده «کارت‌های برداشت از موجودی»، «کارت‌های خودپرداز» بانک‌ها است. این نوع کارت در ایران خیلی رایج شده است. بانک با نصب دستگاه‌های خودپرداز در مناطق مختلف شهرها و مراکز تجاری، به مشتریان خود امکان می‌دهد با استفاده از کارت‌های یاد شده، از موجودی حساب خود برداشت کنند. با دریافت پول نقد از دستگاه، حساب مشتری نزد بانک، به همان اندازه بدهکار می‌شود و مانده‌اش کاهش می‌یابد. روشن است تا زمانی که این سپرده، از بهره و ربا دور باشد، از نظر شرعی صحیح است و می‌تواند در بانکداری بدون ربا و موسسات پولی و مالی غیر بانکی مورد استفاده قرار گیرد. صادرکنندگان کارت‌های خودپرداز می‌توانند برای تشویق مردم به سپرده‌گذاری و استفاده از این کارت‌ها، خدماتی را به صورت رایگان به دارندگان کارت ارائه دهند. مثلاً می‌توانند جوایزی را بدون شرط و تعهد قبلی از طریق قرعه‌کشی بین دارندگان کارت تقسیم کنند.

در مورد کارت‌های خرید نقدی چطور؟

این کارت‌ها به مشتریانی مربوط می‌شود که در بانک یا موسسه مالی، حساب دارند و می‌خواهند بدون مراجعه، بهای کالاها و خدمات خریداری شده را از سپرده خود بپردازند. از آن جا که بیشتر برداشت‌ها از بانک و موسسات مالی، برای خرید کالاها و خدمات است، بانک‌ها با فروشگاه‌ها، مراکز تجاری، هتل‌ها و... به توافق می‌رسند که بهای کالاها و خدمات خریداری شده به وسیله سپرده‌گذاران یا دارندگان کارت خرید را بپردازند، دارنده کارت، بعد از خرید کالا یا خدمت، کارت خود را وارد دستگاه می‌کند و دستگاه از موجودی حساب او

خارج کرده و به موجودی حساب فروشنده اضافه می‌کند. معامله با این نوع کارت‌ها، ماهیت حساب جاری را دارد که آن هم دارای ماهیتی مرکب از «قرض» و «حواله» است و عملیاتی که در حساب‌های جاری با چک صورت می‌گرفت، در کارت‌های خرید با کارت انجام می‌گیرد. در این نوع کارت‌ها هم تا زمانی که بهره و ربایی برای سپرده پرداخت نشود، از نظر شرعی مجاز است و می‌تواند در بانکداری بدون ربا و موسسه پولی و مالی غیر بانکی مورد استفاده قرار گیرد.

و در مورد کارت‌های دو منظوره چطور؟

بعضی از بانک‌ها، برای جذب مشتری بیشتر و تسهیل کار خود و مشتریان، کارت‌های دو منظوره منتشر می‌کنند که دارنده کارت با استفاده از آن می‌تواند از دستگاه‌های خودپرداز، پول نقد دریافت کند و می‌تواند از مراکز تجاری و خدماتی طرف قرارداد، کالا و خدمات بخرد. ماهیت حقوقی این کارت‌ها مثل کارت‌های خرید نقدی است با این تفاوت که دارنده کارت یا سپرده‌گذار، دو راه برای استرداد سپرده خود پیش‌بینی می‌کند. اول دریافت مستقیم از طریق دستگاه خودپرداز است و راه دیگر از طریق «حواله تاجر» است. از این جهت به حساب‌های جاری بانک‌ها شباهت کامل دارد که صاحب حساب هم اختیار دارد خود مستقیم از حسابش برداشت کند و هم می‌تواند شخص دیگری را برای برداشت حواله دهد. بنابراین، این نوع کارت‌ها هم از جهت فقهی مثل کارت‌های خرید و خودپرداز، تا زمانی که از ربا و بهره خالی باشند، مجاز خواهند بود.

در مورد کارت‌های وام بدون بهره یا Charge Car چطور؟

«کارت‌های برداشت از موجودی» به سه گروه تقسیم می‌شوند. اول «کارت‌های استقراض بدون بهره» هستند که بانک‌ها و موسسات مالی، برای بعضی از مشتریان خوش حساب خود، سقف اعتباری تعیین می‌کنند. به طوری که مشتریان این بانک‌ها می‌توانند زمانی که مانده حسابشان صفر است و نیاز به پول نقد دارند، برای مدت زمان کوتاهی، فکر می‌کنم حداکثر سی روز با استفاده از «کارت‌های استقراض»، از دستگاه‌های خودپرداز، قرض بدون بهره دریافت کنند. زمانی که مشتری کارت را در دستگاه خودپرداز بانک قرار می‌دهد، و پول نقد می‌گیرد، عمل استقراض صورت می‌گیرد و زمانی که پول دریافتی را به بانک برمی‌گرداند، عمل باز پرداخت قرض صورت می‌گیرد. از آن جا که این قرض بدون بهره است، از نظر فقهی مجاز و معامله با این نوع کارت مشروع است.

در مورد «کارت‌های خرید نسبه بدون بهره» هم وضع به همین گونه است؟

هرزمان بانک‌ها و موسسه‌های مالی با مراکز تجاری و خدماتی توافق کنند که دارندگان کارت‌های مخصوص، بدون پرداخت پول و بدون داشتن سپرده بتوانند با استفاده از کارت اعتباری تا سقف معینی کالا و خدمات بخرند، قرار داد «کارت‌های خرید نسبه» منعقد می‌شود. این کارت‌ها به دارندگان کارت امکان می‌دهد که بدون پرداخت پول نقد، کالاها و خدمات مورد نیاز خود را به دست آورند و در مدت مقرر که حداکثر سی روز است، بهای آنها را به صادرکننده کارت بپردازند. این هم از نظر شرعی ایراد ندارد. در عین حال برخی از بانک‌ها، به مشتریان خوش حساب و قابل اعتماد خود، کارت‌هایی می‌دهند که مشتریان می‌توانند بدون داشتن موجودی در حساب بانکی، هر زمان که بخواهند، به وسیله کارت از دستگاه‌های خودپرداز، پول نقد دریافت کنند یا از مراکز تجاری و خدماتی خرید کرده، فروشنده را به صادرکننده کارت حواله دهند. این نوع کارت‌ها دو منظوره هستند. معامله با کارت‌های دو منظوره هم تا زمانی که بدون بهره باشد، مجاز است و از نظر شرعی اشکال ندارد.

اگر مشتریان خوش حساب در پرداخت قرضی که به بانک دارند، تعلل کنند چه؟

در صورت تاخیر مشتری در تسویه بدهی، جریمه تاخیر گرفته می‌شود.

براساس تعریفی که در ابتدای گفت‌وگو از انواع کارت‌ها داشتید، احتمالاً رسیده‌ایم به Credit Card یا کارت‌های با بهره. مشخص است که این کارت با مبانی دین اسلام مغایرت دارد. استنباط من درست است؟

این نوع کارت‌ها برای دستیابی آسان به وام و خریدهای نسبه مدت‌دار و اقساطی طراحی شده‌اند و مثل دو نوع کارت‌هایی که پیش از این در مورد آنها بحث کردیم، سه نوع دارد. اولین نوع این کارت‌ها، «کارت‌های استقرای با بهره» است. چنین کارت‌هایی برای دریافت وام و پول نقد به کار می‌روند. بانک‌های صادرکننده این کارت‌ها، به دارندگان آن، فرصت می‌دهند با رعایت سقف اعتباری، هر زمان، هر مبلغی را که لازم داشتند، از دستگاه‌های خودپرداز بانک یا موسسه مالی، پول نقد دریافت کنند و معادل آن را در زمان‌بندی مشخصی دفعات یا اقساطی به بانک برگردانند. بانک‌ها به تناسب مبلغ و مدت استفاده از کارت، «بهره» می‌گیرند. نرخ بهره استفاده از این کارت‌ها اگرچه در مقایسه با وام‌های متعارف بانکی بیشتر است اما به دو دلیل برای مشتریان مطلوب به

شمار می‌رود. اول اینکه وام، سریع و آسان در اختیار آنها قرار می‌گیرد و دوم این که بهره، از زمان برداشت پول از دستگاه، محاسبه می‌شود که به‌طور متعارف به زمان مصرف نزدیک تر است. برخلاف وام‌های عادی که گاهی بین زمان دریافت و مصرف فاصله می‌افتد و گیرنده وام، بهره اضافی می‌پردازد. عناصر تشکیل‌دهنده این کارت‌ها، «صادرکننده کارت» یعنی بانک است و «دارنده کارت» که مشتری بانک است. رابطه حقوقی بین این دو، قرارداد «قرض با بهره» است. دارنده کارت با استفاده از کارت، قرض می‌گیرد و با بازپرداخت اصل و بهره، بدهی ناشی از قرض را تسویه می‌کند. از آنجا که این معامله از مصادیق قرض همراه با ربا است، از نظر فقه اسلامی حرام و ممنوع به شمار می‌رود. دومین نوع «کردیت کارت»، «کارت‌های خرید نسبی با بهره» است. این کارت‌ها به‌طور معمول برای خرید کالاهای بادوام و استفاده از خدمات گران‌قیمتی طراحی شده‌اند که مشتری توان پرداخت نقدی یا کوتاه مدت آن را ندارد. صادرکنندگان «کارت‌های خرید نسبی با بهره» بعد از توافق با مراکز تجاری و خدماتی، به دارندگان کارت فرصت می‌دهند با مراجعه به فروشگاه‌ها و مراکز خدماتی طرف قرارداد، با رعایت سقف اعتباری، کالا و خدمات بخرند، فروشنده را برای دریافت بهای آن به صادرکننده کارت یعنی بانک، حواله دهند. در این قرارداد، صادرکنندگان کارت گذشته از اصل بدهی، مبلغی را به صورت بهره دریافت می‌کنند که از مصادیق زیاده بر مبلغ بدهی و ربا خواهد بود. نکته‌ای که از نظر فقهی و حقوقی اهمیت دارد، این است که خرید به وسیله این کارت‌ها نقدی است و فروشنده به صورت نقدی، بهای کالاها و خدمات را از صادرکننده دریافت می‌کند یعنی با قرار دادن کارت اعتباری از حساب صادرکننده کارت به حساب فروشنده منتقل می‌شود. و مشتری، آن مبلغ را همراه با زیاده به صادرکننده به صورت اقساط و مدت‌دار برمی‌گرداند. اما نوع سوم «کردیت کارت‌ها»، «کارت‌های دو منظوره با بهره» هستند. این کارت شکل کامل کارت استقراری با بهره و کارت‌های خرید نسبی با بهره است. دارنده کارت می‌تواند با استفاده از آن، به گرفتن وام‌های با بهره از دستگاه‌های خودپرداز اقدام کند. ضمن اینکه می‌تواند به وسیله این نوع کارت‌ها، از مراکز تجاری و خدماتی هم خرید کند. عناصر تشکیل‌دهنده این کارت‌ها، صادرکننده کارت، پذیرنده کارت و دارنده کارت است و رابطه حقوقی بین آنها قرارداد قرض با بهره یا حواله خواهد بود. از آنجا که مشتری (دارنده کارت) متعهد می‌شود افزون بر بدهی ناشی از قرض یا خرید، مبلغی را به صورت بهره بپردازد، معامله با این کارت‌ها از مصادیق معاملات ربوی و حرام خواهد بود. نتیجه این که هیچ یک از انواع «کارت‌های وام با بهره» به این شکل و روال حقوقی که رایج است، در جوامع اسلامی قابل اجرا نیست و نیاز به تغییر روابط حقوقی و اصلاحات دارد. و اما رسیدیم به چهارمین نوع کارت‌های اعتباری. همان کارت‌هایی که شما از آن به عنوان «چند منظوره» یاد کرده‌اید. در سال‌های اخیر، برخی از بانک‌ها و موسسات مالی به انتشار کارت‌های اعتباری با کاربردهای گوناگون اقدام کرده‌اند. به‌طوری که دارنده کارت اگر در حساب بانکی خود موجودی داشته باشد می‌تواند به وسیله کارت، از موجودی حساب خود برداشت یا از آن محل به خرید کالا و خدمت اقدام و اگر وجهی در حساب نداشته باشد، از محل اعتباری که صادرکننده کارت در نظر می‌گیرد وجه نقد برداشت یا خرید کند. بعد از آن اختیار دارد بدهی حاصل از به کارگیری کارت را حداکثر تا یک ماه تسویه کند

و بهره‌ای نپردازد و اختیار دارد مثل کارت‌های وام با بهره، بدهی را طبق زمان‌بندی معین به صورت اقساط بپردازد و در برابر آن، بهره‌ای متناسب با مبلغ و مدت بدهی بر اصل بدهی افزوده می‌شود.

یعنی تلفیقی از همه نوع کارت‌هایی که پیش از آن اشاره کردید.

بله به همین دلیل است که این کارت‌ها به کارت‌های چند منظوره معروف شده‌اند. عناصر تشکیل‌دهنده این کارت‌ها، صادرکننده، پذیرنده (مراکز تجاری و خدماتی) و دارنده کارت و رابطه حقوقی بین آنها قرارداد قرض و حواله است و کارت‌های جامع، در برگیرنده معامله‌های کارت‌های برداشت از موجودی، وام بدون بهره و وام با بهره هستند و از نظر شرعی تا زمانی که معامله با این کارت‌ها به معامله ربوی نیانجامد، مجاز خواهد بود و آن گروه از معاملات که آمیخته با بهره و ربا است، حرام و ممنوع است، البته انتشار چنین کارت‌هایی از آن جهت که زمینه معامله ربوی را فراهم می‌کند، خلاف اخلاق و تربیت اسلامی است. چون زمان اعطای کارت، صادرکننده و گیرنده کارت، توافق می‌کنند که دارنده کارت امکان داشته باشد با استفاده از کارت، استقراض ربوی یا حواله ربوی داشته باشد و چنین توافقی بر خلاف اخلاق اسلامی است، اما تا زمانی که این توافق در حد قرار است و به مرحله تحقق معامله و قرارداد نرسیده، حرمت فقهی نداشته و باعث بطلان بقیه معاملات به وسیله کارت نمی‌شود. در کارت‌های جامع هم صادرکننده کارت می‌تواند عواید گوناگونی چون حق عضویت، حق خرید، حق‌العمل تجاری، جریمه تاخیر داشته باشد و تا زمانی که عنوان ربا و بهره یا «اکل مال به باطل» بر آن عواید صدق نکند، گرفتن آن حلال است.

حالا با توجه به ایرادهایی که شما بر انواع کارت‌های اعتباری وارد می‌دانید، آیا امکان رفع اشکالات وجود دارد؟

به نظر من، استفاده از انواع کارت‌های برداشت از موجودی مثل کارت‌های خودپرداز، خرید نقدی و دو منظوره و انواع کارت‌های وام بدون بهره مثل کارت استقراض، خرید نسیه و دو منظوره بدون بهره، مجاز و گرفتن عوایدی چون حق عضویت یا حق خرید، حق‌العمل تجاری، عواید استفاده از مانده سپرده‌ها در کارت‌های برداشت از موجودی و جریمه تاخیر در کارت‌های وام بدون بهره، از نظر فقهی و قانونی مجاز است و می‌تواند در بانک‌ها و موسسات مالی کشورهای اسلامی به کار رود.

اما انواع کارت‌های وام با بهره مثل استقرای، خرید نسبه و دو منظوره با بهره، مشكل شرعی دارد و قابل اجرا نیست. برای یافتن راه حلی برای کارت‌های با بهره که اهمیت فراوانی میان کارت‌های اعتباری دارند و مهم‌ترین نوع کارت‌های اعتباری به شمار می‌روند، مطالعاتی از طرف محققان اقتصاد اسلامی صورت گرفته و الگوهای جایگزینی ارائه شده است.

به طور مثال آقایان «محمدصادق اشفعی» و «سعید شیخانی» پس از بررسی جایگاه اقتصادی کارت‌های بانکی و اعتباری و اعلام این که کارت‌های اعتباری با بهره، نمی‌تواند در بانک‌ها و موسسات مالی ایران به کار رود، پیشنهادی در مورد کارت‌های اعتباری خرید نسبه ارائه داده‌اند.

براساس این پیشنهاد که یکی از بهترین پیشنهادهای موجود برای حل مشكل شرعی کارت‌های اعتباری در ایران است، موسسه‌های اقتصادی مثل فروشگاه و مراکز ارائه خدمات، از جمله هتل‌ها که تمایل به قبول کارت‌های اعتباری دارند و می‌خواهند کالا یا خدمات خود را به صورت قسطی به فروش برسانند، می‌توانند با مراجعه به بانک‌ها، نسبت به عقد قرارداد اقدام کنند. بانک‌ها هم طبق قرارداد، باید خدماتی مثل تایید، یا رد اعتبار مشتری ارائه کنند.

در این صورت صاحب فروشگاه با تضمین بانک و با خیالی راحت نسبت به فروش کالای خود به شکل قسطی اقدام می‌کند و هیچ‌گونه نگرانی از بابت عدم دریافت مبلغ معامله ندارد. گذشته از آن، با توجه به این که معامله قسطی انجام می‌شود «پذیرنده کارت» با توافق مشتری می‌تواند جنس خود را گران‌تر بفروشد.

در این روش، بانک مسوولیت پیگیری و دریافت مبلغ معامله را از طرف «پذیرنده» به عهده می‌گیرد و با ارسال صورت‌حساب به دارنده کارت و دادن فرصت مناسب، مبلغ معامله را از او دریافت می‌کند تا در نهایت آن را به حساب پذیرنده کارت واریز کند. این امر می‌تواند به صورت دریافت کل وجه در آخر ماه و یا تقسیط آن در چند نوبت صورت گیرد.

نظر شما در مورد این پیشنهاد چیست؟

در پیشنهادی که از سوی آقایان «محمدصادق اشفعی» و «سعید شیخانی» ارائه شده است، عناصر تشکیل دهنده معامله با «کارت فروش نسیه»، عبارتند از: صادرکننده کارت (بانک)، پذیرنده کارت (تاجر) و دارنده کارت (مشتري) و رابطه حقوقی بین آنها قراردادهای سه‌گانه فروش نسیه، ضمانت و وکالت در وصول مطالبات است به این معنا که دارنده کارت به صورت نسیه (و با قیمتی بالاتر از قیمت نقد) کالایی را از تاجر می‌خرد و به تاجر بدهکار می‌شود. بانک (صادرکننده کارت) بدهی مشتری را ضمانت می‌کند و به وکالت از طرف تاجر طبق قرارداد مطالبات تاجر را از مشتری وصول می‌کند. این روابط حقوقی و این پیشنهاد گرچه از نظر فقهی مجاز بوده می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، در مقام عمل دو اشکال اساسی دارد.

اول اینکه، هدف از ابداع و ترویج کارت‌های اعتباری به وسیله بانک‌ها و موسسات مالی به جریان انداختن منابع نقدی بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت است و در این پیشنهاد چنان که خود طراحان نیز تصریح دارند، صادرکننده کارت نقش ضامن و وکیل دریافت و پرداخت بدهی را دارد و منابع صادرکننده به‌جریان نمی‌افتد و فقط در مواردی که دارنده کارت در پرداخت بدهی تاخیر کند، بانک از منابع خود به‌صورت ضامن استفاده می‌کند که این موارد استثنا بوده و ممکن است اصلاً اتفاق نیفتد. بنابراین من فکر می‌کنم این پیشنهاد با هدف اصلی انتشار کارت‌های اعتباری منافات دارد.

دوم اینکه، پیشنهاد یاد شده، به آن گروه از تاجران و مراکز خدماتی منحصر می‌شود که توان مالی بالایی دارند و می‌توانند با فروش نسیه و اقساطی کالاها و خدمات، مشتریان را تامین کنند. طبیعی است که چنین مراکزی کم هستند. پس این پیشنهاد نمی‌تواند فراگیر بوده و نیاز گسترده مشتریان و مراکز تجاری و خدماتی را پاسخ دهد.

می‌شود این بحث را جمع بندی کرد؟

همان طور که گفتم، مهم‌ترین نوع کارت‌های اعتباری، «کارت‌های وام با بهره» و از میان «کارت‌های وام با بهره» هم، مهم‌ترین گروه، «کارت‌های خرید نسیه با بهره» است که از یک سو به دارندگان کارت امکان می‌دهد بدون داشتن پول نقد به‌خرید کالا و خدمات اقدام کنند و در زمانبندی مشخص، قیمت کالاها و خدمات را بپردازند و از سوی دیگر، به فروشندگان امکان می‌دهد قیمت کالاها و خدمات را به صورت نقد دریافت کرده، منتظر مدت نمانند. البته «کارت‌های استقراض با بهره» نیز اهمیت دارند. اما از آن جا که بیشتر استقراض‌های با بهره برای خرید کالا و خدمت است، اگر راه‌حلی برای کارت‌های خرید نسیه پیدا شود تا حد زیادی جایگزین

«کارت‌های استقراض با بهره» هم خواهد بود و باتوجه به جواز کارت‌های برداشت مستقیم و کارت‌های وام بدون بهره، دایره کارت‌های اعتباری در اقتصاد بدون ربا تکمیل می‌شود و خلاء مهمی احساس نمی‌شود، کارت فروش نسبه به وسیله صادرکننده کارت با این هدف پیشنهاد می‌شود.

به چه شکلی؟

آن گروه از مراکز تجاری چون بنگاه‌های تولیدی و فروشگاه‌ها و مراکز خدماتی چون شرکت‌های حمل و نقل، هتل‌ها و بیمارستان‌ها که حاضرند با کارت‌های اعتباری معامله کنند، با مراجعه به بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت اعتباری قرار می‌گذارند که دارندگان کارت را پذیرا باشند و در حد سقف اعتبار برای آنها کالا و خدمات ارائه کنند و قیمت کالاها و خدمات را به وسیله کارت به صورت نقد از صادرکننده کارت دریافت کنند. از سوی دیگر، آن گروه از مشتریان که می‌خواهند با استفاده از کارت اعتباری، خریدهای مدت‌دار داشته باشند، به بانک‌ها و موسسات مالی صادرکننده کارت مراجعه می‌کنند و با اعطای اسناد معتبر برای وثیقه و ضمانت، تقاضای کارت می‌کنند. بانک با تعیین سقف اعتباری و تشریح ضوابط و شرایط، کارت اعتباری در اختیار مشتری قرار می‌دهد.

عناصر تشکیل‌دهنده معامله، صادرکننده کارت، پذیرنده کارت و دارنده کارت خواهد بود و رابطه حقوقی بین سه عامل، عبارت است از عقد وکالت و بیع، به این بیان که مشتری با دریافت کارت اعتباری، با بانک صادرکننده قرار می‌گذارد که با رعایت سقف اعتباری، نیازمندی‌های خود را در جایگاه وکیل بانک به صورت نقدی از مراکز تجاری و خدماتی برای بانک بخرد و با استفاده از کارت اعتباری، بهای کالاها و خدمات را از محل منابع بانک به فروشنده بپردازد و در مقام وکیل بانک، کالاها و خدمات مذکور را تحویل بگیرد. بعد به بانک مراجعه، و خرید نسبه یادفعی یا اقساطی را مطرح کند. بانک با توجه به نرخ نسبه بازار و با توجه به مدت زمان سررسید، قیمت کالاها و خدمات را محاسبه و به مشتری (دارنده کارت) می‌فروشد و بهای آنها را در اقساط معین دریافت می‌کند. به عبارت دیگر، بانک به وسیله وکیل خود (دارنده کارت اعتباری) کالاها و خدمات را از مراکز تجاری و خدماتی به صورت نقدی می‌خرد. بعد آنها را به وسیله وکیل خود دریافت و تملک می‌کند. بعد آنها را به صورت نسبه به دارنده کارت می‌فروشد.

مدل اجرایی که به آن اشاره شد، یکی از مدل‌های اجرایی روش پیشنهادی است. گذشته از آن، مدل‌های اجرایی دیگری هم می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. برای مثال پس از تحقق خرید نقدی به وسیله دارنده

کارت برای بانک، بانک می‌تواند دارنده کارت را وکیل در فروش هم بکند به این معنا که کالا و خدمات خریداری شده برای بانک را به خودش بفروشد. در این صورت، دارنده کارت افزون بر وکالت در خرید، نقش وکالت در فروش را هم خواهد داشت. برای مثال در خریدهای جزئی مثل خرید از سوپر مارکت‌ها که قالب‌های مشخص و کوتاه‌مدت دارند، به دارنده کارت وکالت می‌دهد هرچه را از سوپر مارکت می‌خرد، بعد از تحقق خرید، به صورت نسبی اقساطی با نرخ نسبی معین از طرف بانک به خودش بفروشد. در خریدهای متوسط، مثل مصالح ساختمانی و لوازم منزل، به فروشنده وکالت دهد با نرخ نسبی معین برای مدت معین از طرف بانک نسبی بفروشد و در خریدهای اساسی چون خرید مسکن، خودرو، مغازه و... بعد از خرید، در مدت زمان معین به خود بانک مراجعه، و بانک خود به فروش نسبی اقساطی اقدام کند.

در تمام مدل‌های اجرایی این پیشنهاد، اولاً منابع صادرکننده کارت به جریان می‌افتد (پرداخت نقدی و دریافت مدت‌دار همراه با سود) ثانیاً از آن‌جا که مراکز تجاری و خدماتی به صورت نقد معامله می‌کنند، همه مراکز می‌توانند در دایره معامله با کارت اعتباری حضور یابند.

این روش همان گونه که برای تک خریدها و خریدهای کوچک کاربرد دارد، برای خریدهای مستمر و بزرگ نیز می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. فکر می‌کنم به اندازه کافی در مورد کارت‌های اعتباری و مدل اسلامی قابل اجرا در ایران صحبت کردیم.

و حرف آخر؟

و حرف آخر اینکه کارت‌های اعتباری سال‌ها است که در دنیا مطرح شده و مورد استفاده قرار گرفته است. سیستم بانکداری ایران باید مدت‌ها قبل به این پروژه می‌پرداخت. اما هنوز هم الگوی روشنی از این موضوع در مورد مباحث حقوقی و فقهی کارت اعتباری نداریم. اگر بانک‌هایی مثل پارسیان یا کشاورزی به این موضوع پرداخته‌اند خارج از نظام بانکی و از ابداعات خودشان است که اشکالات فقهی و حقوقی خود را هم دارد. هنوز بانک مرکزی الگوی مشخصی برای کارت‌های اعتباری ارائه نکرده و مجوز خاصی صادر نکرده است.